

ТЕОРЕТИКО-ПРАВНИ ПАРАМЕТРИ НА РЕЛАЦИЯТА МЕЖДУ СПРАВЕДЛИВОСТТА И ПРАВОТО

Гл. ас. д-р Светослав Д. Наумов
Институт за държавата и правото – БАН

Теоретико-юридическият дискурс на релацията между **справедливостта** и **правото** придобива особена актуалност в контекста на съвременните международни стандарти и норми, които определят и институционалната рамка на модерните правни политики. Неслучайно въпросите на справедливостта като ценностно явление и особено проблемът за нарастващата в последно време дисфункционалност в дейността на институциите, призвани да създават или прилагат правото са обект на внимание във всяко цивилизовано общество. Рисковете, произтичащи от нарушаване на принципите на *справедливите равенства* и превръщането на социалната патология в перманентна характеристика на правопорядъка, е основание за загриженост, доколкото и държавата, и нейните граждани са единни в стремежа си да се запазят изконните човешки ценности и да се гарантира законност и върховенство на правото при спазване на принципа за равнопоставеност независимо от различията по институционално определени в правото признаци. Появата на нови форми на *несправедливи равенства*, формално закрепени в правото, или увеличаването на интензитета на познатите дискриминационни прояви на *справедливи неравенства*, при които **правата на гражданите** не са легитимно гарантирани, изискват обединени усилия и адекватни методи за противодействие на това негативно социално явление чрез транспониране в правото на емпирично измерими показатели на принципите на справедливостта като морален коректив на цялата правна система.

В този контекст се поставя и въпросът за релацията между **справедливостта** и **правото**. Анализът на тази функционална връзка изисква по необходимост да се направи кратък исторически анализ и да се очертаят съвременните ѝ аспекти. В същото време трябва да се посочи, че няма такова идеално общество, в което и **справедливостта**, и **правото** да бъдат гарантирана в еднаква степен. Както справедливостта, така и правото са в еднаква степен ценни, но справедливостта е ценност от по-висок ранг.

Всяко общество има определена правна система, която в по-голяма или по-малка степен задоволява очакванията за ред, справедливост, сигурност и баланс на интересите. Поначало самоорганизираното в държава общество се стреми да съхрани принципите за върховенство на конституцията и на законите и в това се съдържа основната гаранция, че суверенът (народът) притежава защитни механизми срещу социалните или политическите кризи и техните проявления. В контекста на юридическата му интерпретация този въпрос изглежда доста елементарен – щом има легитимни механизми за също така легитимно законодателство, то рисковете от дезорганизация и нарушаването правото са сведени до минимум. Така е обаче само на пръв поглед. И в най-добре организираното общество легитимността на правото може да бъде оспорена от собствените му създатели или тези, които го прилагат. В **теоретико-правен** и философски план посоките на разсъждение са поне две. От една страна – конституцията и изграденото на нейна основа законодателство са факторите, които гарантират легитимна стабилност на обществото и избягване на социалната аномия. От друга – реалният живот е източник на нови социални отношения, нова система от ценности и оттам – нови форми на социална дезорганизация и дезинтеграция. Следователно правото в условията на нестабилност може само да „коригира“ възможния дисбаланс, появил се в резултат на **нарушено право**, при това превантивно или последващо.

Тази изходна постановка съвсем не е нова. Например един от най-видните философи на правото – Густав Радбрух (1878 – 1949), през целия си съзнателен живот се стреми да намери решение на сложния по своята същност конфликт между справедливостта и правната сигурност. Според Густав Радбрух конфликтът между справедливостта и правната сигурност би трябвало да се реши така, че позитивното право, осигурено чрез законите и властта, да има предимство дори тогава, когато по съдържание е несправедливо и нецелесъобразно, освен ако противоречието на позитивния закон по отношение на справедливостта достигне такъв размер, че законът трябва да отстъпи като „неправилно право“ пред справедливостта. Отново според него там, **където справедливостта не е цел, където при прилагането на позитивното право съзнателно би било отречено равенството, съставляващо сърцевината на справедливостта, там законът не само е „неправилно право“, но му липсва всъщност всякакъв правен характер.**

Тази дилема намира многообразни интерпретации в контекста на различни исторически, социални и народопсихологични фактори. Затова в различни исторически периоди, в различни политически системи, разумният баланс между свободата и сигурността чрез справедливостта в правото намира различни равновесни точки.

Ако се върнем назад към историята на философската мисъл, ще открием голямо разнообразие в дебатите върху релацията между **справедливостта и правото**. Във фундаменталния си труд „Левиатан“, написан по време на Английската гражданска война (1642 – 1651), Томас Хобс твърди, че животът в естествено състояние на хората е толкова самотен, беден, зъл, брутален и кратък, че за тях свободата винаги ще бъде от второстепенно значение – лукс, който малцина могат да си позволят. Поради това, според Хобс, хората трябва доброволно да

предоставят свободата си и цялата власт на суверена (държавата). Тъй като естественото състояние на човешката свобода е *непрестанна война, всеки срещу всеки*, Хобс твърди, че основна цел на управлението е стабилността на държавата и сигурността на нейните поданици, а индивидуалните права и свободи (в това число и справедливостта) са второстепенни.

За разлика от Хобс, неговият съвременник Джон Лок (1632 – 1704) пръв формулира някои либерални схващания за властта. Според него предназначението на държавата е да защитава правата на гражданите на живот, свобода и собственост и да работи за общото благо. Лок твърди, че това може да се постигне само чрез легитимна политическа власт и **справедливи съдии, които безпристрастно да решават възникналите спорове.**

Във „Философия на правото“ (*Grundlinien der Philosophie des Rechts*) например Хегел припомня, че мъдростта, познанието и човешкият опит имат ретроспективен характер. Затова днес никой не би могъл да каже пред какви предизвикателства и изпитания ще бъде изправено човечеството утре и с какви средства ще се опитва да се справя с тях. Ето защо дилемата „**право или справедливост**“ ще стои и пред следващите поколения, които, от перспективата на своя опит, на своите ценности и представи за право и морал, ще търсят нейното решение.

В съвременния свят, в контекста на либералните традиции на старите демокрации, дилемата „право или справедливост“ звучи повече като оксиморон на фона на доминиращото разбиране, според което индивидуалната и обществената справедливост са функция и зависят от степента на защитата на основните права и свободи. За съжаление, тази концепция е доста крехка и неустойчива. Всяка криза, породена от военни конфликти¹, терористични актове и социални сблъсъци, поставя на изпитание нейната убедителност и достоверност. Ценностният сблъсък „право или справедливост“, „свобода или сигурност“ добива нови измерения в условията на глобалния тероризъм, белязал със сянката си началото на XXI век.

В „Теория на справедливостта“ Дж. Ролс твърди, че концепциите за свободата, справедливостта и равенство, от една страна, и правото – от друга, не се изключват взаимно. Неговата оценка на съдебната система го кара да заключи, че за да бъде правосъдието наистина справедливо, за да бъде наистина ясно и точно, то на всеки трябва да се дадат едни и същи права, които му се полагат по закон. Ролс се опитва да очертае мотивирано параметрите на социалната справедливост чрез концепцията за обществения договор, т.е. постигането на споразумение между всички в рамките на дадено общество. Ако общество е споразумение, задава риторичния въпрос Ролс, то какъв би бил социалният режим, с който ще са съгласни всички. И сам посочва, че договорът е чисто хипотетично тяло, тъй като хората не могат да съществуват извън социалната държава и поради това тя е изградена на базата на едно общо споразумение за установяване на определен тип общество.

¹ Едва ли може да бъде оспорена появата на тази дилема на фона на агресивната война на Русия срещу Украйна, предизвикана от един авторитарен режим, при който се поставя на изпитание ценността на самото действащо право с неговата нелегитимност и несправедливост.

Ако правната система е в достатъчна степен съобразена с политическите фактори, ако общественото съзнание има готовност да се адаптира към непрекъснато променящата се парадигма на ценностите, ако законодателят успее навреме да обхване и облече в юридическа форма пораждащите дестабилизация отношения, то тогава би се постигнала онази относителна стабилност и сигурност, за която говори Ролс. В противен случай правната система винаги ще има неблагоприятната задача да използва само част от възможностите си за ограничаване на неблагоприятните последици от **нарушеното право**. В конкретно юридически план нещата имат още по-прагматично измерение. Законодателството само по себе си не може като с магическа пръчка да ограничи социалната девиация, породена от различни фактори и водеща до нестабилност. Дори нещо повече – правото в определен момент може да бъде източник на такава девиация. Това е характерно както за периоди на тотални промени, така също и в периоди на относителна стабилност, когато на преден план изкрystalизират скрити за големите социални структури конфликти на ценностите, които, тлеейки, могат да взривят цялата социална система. В такива случаи правото не е в състояние да предотврати по-големия конфликт, който вече е вторичен източник на промяна, а тя самата поражда нови взаимоотношения и необходимост от нова правна уредба, призвана наново да очертае параметрите на гарантирано за гражданите справедливо право.

Днес повече от всякога проблемът за релацията между справедливостта и правото става особено актуален както на национално, така и на международно ниво.

Договорът от Лисабон придава голямо значение на създаването на зона на свобода, **сигурност, справедливост** и правосъдие. С него се въведоха няколко важни нови функции: по-ефективна и по-демократична процедура за вземане на решения, което е в противовес на премахването на старата структура на съдебовете, по-голяма отчетност и легитимност, увеличени правомощия на Съда на Европейския съюз и нова роля на националните парламенти. Основните права са подсилени от Хартата на основните права, която е правно обвързваща за ЕС и кореспондира със задължението на ЕС да се присъедини към Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи.

Член 3 (2) от Договора за ЕС гласи: „Съюзът предоставя на своите граждани пространство на свобода, сигурност и правосъдие без вътрешни граници, в което е гарантирано свободното движение на хора в съчетание с подходящи мерки за връщане по отношение на контрола на външните граници, убежището, имиграцията и за предотвратяване и борба с престъпността“.

Следва да се отбележи, че тази разпоредба, в която се определят основните цели на Европейския съюз, придава по-голямо значение за създаването на пространство на свобода, сигурност и правосъдие (ПССП) в сравнение с предходните договори и по-специално – Договора от Ница. Най-общо може да се изтъкне, че Лисабонският договор поставя нов акцент върху дилемата **право или справедливост** в следните няколко аспекта:

На първо място – правата и ценностите, свободата, солидарността и сигурността да се превърнат в съдържателен компонент на политиките на ЕС в областта на гарантиране на справедливостта чрез правото; **на второ място** – попу-

ляризиране на ценностите на Съюза, включване на Хартата за основните права в първичното европейско законодателство, предоставяне на нови механизми за солидарност и гарантиране на по-добра защита на европейските граждани; **на трето място** – утвърждаване на демократични ценности на базата на основните цели и принципи на договора, чрез който се доуточняват и утвърждават ценностите и целите, върху които е изграден Съюзът. Тези ценности са отправна точка за европейските граждани и демонстрират какво предлага Европа на партньорите си по света; **на четвърто място** – издигане на справедливостта чрез правото като своеобразна ценност в рамките на правата на гражданите и в съответствие с Хартата за основните права. Доколкото в Договора се запазват съществуващите права и се въвеждат нови, по-отчетливо следва да се гарантират свободите и принципите, изложени в Хартата; **на пето място** – гаранции за свобода на европейските граждани, доколкото Договорът съхранява и засилва тези свободи, включително и свободата да избираш между легитимност и справедливост; **на шесто място** – засилване на солидарността между страните членки, доколкото Договорът постановява, че Съюзът и неговите страни членки действат съвместно в дух на солидарност, ако някоя държава членка стане обект на терористично нападение или е жертва на природно или предизвикано от човека бедствие.

Съюзът би следвало да получи по-голяма възможност да действа в областта на свободата, сигурността и правосъдието, което ще се отрази пряко и благоприятно на способността му да се бори с престъпността и тероризма и утвърждаването на принципа на справедливостта. Новите разпоредби за хуманитарната помощ имат за цел да повишат способността на Съюза за реагиране на заплахите за сигурността на европейските граждани и по този начин да гарантира **справедливите им искания**.

В заключение може да се каже, че правните аспекти на сигурността са сравнително добре проучени. Но човечеството е изправено пред нови предизвикателства, които поставят хората пред нови изпитания. Дилемата „право или справедливост“ има различни измерения. От теоретико-правна гледна точка е важно да се установи как се променя правното съзнание на законодателите и на гражданите. Когато се отнасяме към закона като към източник на социална несправедливост, трябва да имаме предвид няколко фактора. Наличието на редица правни институти или разпоредби (например в областта на данъчното законодателство, режимите на лицензиране, свръх усложнените процедури на даване на разрешителни и т.н.) са вероятни източници на корупция, укриване на данъци или други отклоняващи се от правото поведенчески актове. Това също ограничава справедливостта. Понякога законодателството ограничава справедливостта, но дава по-голяма сигурност и обратно. Въпреки това **теорията на правото** изследва ролята на правната принуда в контекста на общата концепция за социален контрол чрез закона, като взема предвид вечната промяна на принципа *ubi societas ibi ius*. Справедливостта като съдържателен елемент на правосъзнанието и основание за правото и правния ред, а оттам – и на поведението, може да доведе до пълното утвърждаване на стабилна йерархия на ценностите на човечеството, включително правосъдие и справедливост, която да служи за гръбнак на обществото като цяло и гарантиране на **справедливото прилагане на правото**.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Knowles, Dudley (2002). Hegel and the philosophy of right (Transferred to digital print. ed.). London: Routledge. pp. 7 – 9.
2. Locke, John (1997). Woolhouse, Roger (ed.). An Essay Concerning Human Understanding. New York: Penguin Books.
3. Locke, John (1690). Second Treatise of Government (10th ed.), Project Gutenberg, retrieved, 25 March 2012.
4. Dunn, John (1969), The Political Thought of John Locke: A Historical Account of the Argument of the 'Two Treatises of Government', Cambridge, UK: Cambridge University Press, p. 99.
5. Hobbes, Thomas. Leviathan. Chapter XIII.: Of the Natural Condition of Mankind As Concerning Their Felicity, and Misery. Harvard : The Harvard Classics. 1909 – 14.
6. Milton J. R. and Philip Milton (eds). (2006). The Clarendon Edition of the Works of John Locke: An Essay Concerning Toleration: And Other Writings on Law and Politics, 1667 – 1683.
7. Hobbes, Thomas (1998 [1642]). On the Citizen, ed & trans Richard Tuck and Michael Silverthorne. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Fuller, Lon, L. (1954). American Legal Philosophy at Mid-Century. The Legal Philosophy of Gustav Radbruch, 6 Journal of Legal Education 457, 48.
9. Wolf, Erik. (1958). Revolution or Evolution in Gustav Radbruch's Legal Philosophy. Natural Law Forum. Paper 25. http://scholarship.law.nd.edu/nd_naturallaw_forum/25.
10. Rawls, John Bordley (1971). A Theory of Justice, Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВНИ ПАРАМЕТРИ НА РЕЛАЦИЯТА МЕЖДУ СПРАВЕДЛИВОСТТА И ПРАВОТО

Гл. ас. д-р Светослав Д. Наумов

Институт за държавата и правото – БАН

Резюме: Статията е посветена на теоретико-правния дискурс на релацията между справедливостта и правото. Направен е кратък исторически анализ на развитието на философската идея за справедливостта и функционалната ѝ обвързаност с правото. Разгледани са съвременните интерпретационни модели на релацията между правото и справедливостта в контекста на правото на ЕС и отражението им в индивидуалното и общественото правосъзнание от гледна точка на техните аксиологически характеристики.

Ключови думи: Справедливост, теория на правото, философия на правото, правно съзнание, законодателство.

**LEGAL-THEORETICAL PARAMETERS OF THE CONNECTION
BETWEEN THE JUSTICE AND THE LAW**

Svetoslav D. Naumov, PhD

Institute for the State and the Law – Bulgarian Academy of Sciences

Summary: The article is dedicated to the connection between the justice and the law in the context of the philosophical concept of fairness, equality and freedom. The philosophical and the juridical discourse of justice brings forth the particular actuality of the topic given the context of the contemporary international standards and regulations that shape the institutional frame of modern legal policy.

Keywords: Justice, Philosophy of Law, Theory of Law, Legal Consciousness, Legislation.